

DETI MÁGIE

Bábky a masky Afriky

Veľmi staré a zároveň večne mladé! Exotické. Tajomne krásne, s nezvyčajnými a jedinečnými menami vyvolávajúcej zvedavosť a emócie. Dôkazom ich afrického pôvodu sú mená (alebo názvy) pochádzajúce z niekoľkých afrických jazykov: **ceko** – veci, ktoré odchádzajú, zastarávajú, pohasínajú [Mali], **diyan dabo** – deti kúziel [Niger], **kiebe-kiebe** – pohni hlavou [Kongo], **kono donkili** – vtáčia pieseň [Mali], **mani** – malí ľudia, ľudkovia [Mali], **mighondji-mya-ghongo** – duchovia zhora [Gabun], **prempreni** – motýľ [Mali], **sogo** – hra [Mali], **cicavi** – malý pátko, malý majster [Togo, Benin], **xus-maniap** – milovať (sa) [Senegal]... a tak ďalej. Jazykové korene popierajú koloniálnu teóriu o údajnom európskom pôvode afrického bábkového divadla. Absurdnú hypotézu, predpokladajúcu, že to bola práve Európa kto „scivilizoval“ čierny kontinent, podkopával Edward Gordon Craig. Vo svojej slávnej eseji z marca roku 1907 o hercovi a „nadbábke“ či „superbábke“ zložil Craig poklonu veľkým africkým majstrom – tým, ktorí „v službe prostým pravdám“ popierali postoje západných individualistov „posadnutých túžbou manifestovať svoju vlastnú osobnosť, akoby to bola zo všetkých tá najvzácnejšia a najväčšia hodnota“. Prvými obeťami koloniálnych násilností boli domorodé fetiše a amulety. Ich masové vyhladzovanie sa uskutočňovalo v mene viery a civilizácie; náhle a prudko prerušilo prirodzený harmonický vývoj afrického umenia. S najvyššou pravdepodobnosťou sa už nikdy nedozvieme, koľko divadelných bábok takto zaniklo počas tohto druhu civilizačných podujatí. Oficiálne dejiny a ústne odovzdávané správy o udalostiach hovoria o tisíckach umeleckých diel zničených ohňom, vodou či sekerou. Podľa názoru Malautamu Duma Ngo, teatrologa z Konžskej demokratickej republiky, sú škody napáchané na ľudových bábkach už nevrátne a nenapraviteľné.

L'art nègre

Napriek koloniálnemu barbarstvu sa Afrika začiatkom 20. storočia stala akousi „módou“. Tón sa udával v Paríži; tamojšia bohéma objavila i začala zbierať majstrovské diela afrického sochárstva. Mladý Pablo Picasso bol častým hosťom Etnografického múzea na námestí Trocadéro (*Musée Ethnographique du Trocadéro*, v súčasnosti Múzeum človeka), kam chodieval obdivovať masky a fetiše. Vplyv afrických masiek a sôch možno veľmi jasne vidieť v Picassových nádherných Dámach z Avignonu a rovnako aj v mnohých ďalších jeho dielach z tohto obdobia. Podobný vplyv možno vystopovať aj v dielach takých umelcov ako Henri Matisse, Georges Braque, André Derain, či Max Ernst... Aj slávny básnik a kritik Guillaume Apollinaire hľadá inšpiráciu medzi umelcami z buša a džungle. Do jednej zo svojich knižnic si uložil typickú africkú drevenú plastiku ženskej hlavy. Toto dielo pochádza zo vzdialeného Konga; tam predtým patrila tajnému spolku nazývanému *kiebe-kiebe*, kde plnila funkciu akrobatickej bábky.

Napriek tomu, že africké bábkové divadlo patrí k tým najúžasnejším kultúrnym hodnotám ľudstva, je to veľmi málo známa oblasť umenia. Na tých, ktorí sa pokúsia oživiť tento divadelný žáner – čiastočne ešte vždy ukrytého v tajomstvách, za ktorých vyzradenie sa často platilo životom – čaká skutočne sisyfovská drina.

V mnohých afrických tradíciách bolo bábkové divadlo pre deti, ženy a neobrezaných mužov tabu. Ak ste také predstavenie uvideli niekde mimo javiska, podstupovali ste riziko neplodnosti, choroby, ba dokonca i smrti. Iba význační zasvätení muži poznali

tajomstvá bábok a vedeli, ako sa bábka oživuje a to im prepožičiavalo takmer absolútnu voľnosť v konaní.

V súčasnosti Afrika odhaľuje stále viac a viac zo svojich dávnych tajomstiev. Pre mnohých divadelníkov je tento obrat zdrojom istých obáv. Jeden z nich, herec a vedecký pracovník z Kamerunu žijúci vo Francúzsku Meyong Baba Bekate, sa pýta bez obalu: „Prečo by mali Afričania, ktorí ešte včera všetky tajomstvá svojho umenia a jeho tajomnej a mýtickej povahy žiarlivo strážili, dnes odrazu presadzovať sekularizáciu tohto umenia? Je to proces prirodzeného vývoja, alebo jednoducho len oportunizmus? [...] Výsledkom takej zmätenej sekularizácie bude, že tak iba skôr africké umenie zanikne.“ (*L'Afrique noire en marionnettes*, 1988, s. 48-49.) Nad takýmto varovaním afrického odborníka sa človek musí hlboko zamyslieť...

Africká bábka existovala už v prehistorických dobách. Najnovšie vykopávky sú veľmi sľubné. Drevené a hlinené figuríny, ktoré sa našli medzi egyptskými vykopávkami a ktoré nesú jasné stopy starovekých spôsobov animácie (útržky povrázok), majú teda svojich „prvých rodičov“. V 16. storočí nášho letopočtu si Ibn Battuta spomína na význačných básnikov, ktorých stretol u sultána Mali. Títo pevcovia recitovali poéziu prestrojenú za vtákov. Ich kostýmy pozostávali z masiek vtáčích hláv s červenými zobákmi a širokého tuhého opereného pláštá, ktorý zakrýval celú postavu. Podobní „vtáci“ prežili až do dnešných dní a možno ich vídať v Mali, kde sa vystupujú v rámci tradičných bábkových predstavení.

V 18. storočí založil kráľ Biton, inak tiež zakladateľ kráľovstva Segou a veľký milovník zábavy, prvý „ton“. Výraz „ton“ označovalo združenie mladých ľudí, ktorých kráľ poveril starostlivosťou o bábkové divadlo. V Mali toto združenie prežíva do dnešných čias a stále noví a noví mladí ľudia sa v ňom zaúčajú do múdreho bábkového umenia.

V 19. storočí popísal bádateľ menom kapitán Hugh Clapperton isté veľmi úspešné predstavenie, ktoré mal možnosť vidieť na dvore kráľa Yorubu v Nigérii. Jedným z protagonistov tohto divadla bola boa, hadia bábka, ktorú neuveriteľne šikovne animoval akýsi potulný kúzelník.

V dedine Mognogo obývanej ľudom kmeňa Bamana zasa v roku 1878 iný cestovateľ, Paul Soleillet, objavil africké bábkové divadlo na vode. Toto unikátne vodné putovné divadielko inštalované na piroge a obkolesené niekoľkými ďalšími pirogami s bubeníkmi a ženským spevokolom sa plavilo dolu riekou Niger – obecnosť sa zhromažďovalo na brehoch rieky.

Prvé predstavenia afrických bábkárov v Európe sa konali až v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Krása bábok, jedinečnosť ich repertoáru a množstvo najrozličnejších postáv si medzi európskymi divákmi získava stále viac uznania. Archaické prvky, ktoré dodnes v africkom umení prežívajú, sú pre nás fascinujúcou exkurziou po divadle, ktoré v tejto časti sveta už vlastne ani neexistuje. A o to viac v nás vyvolávajú hlad po umení.

Podstatu afrického bábkového divadla možno sotva pochopiť bez toho, aby sa človek zoznámil s tamojšou mytológiou. Podľa jednej z legiend nigérijského kmeňa Ibibio pochádza bábkové divadlo z podsvetia, z ríše mŕtvych, kde sa teší mimoriadnej obľube. Tajomstvá tohto divadla, ktoré žije predtým nepoznali, ukradol zo záhrobia statočný Akpan Etuk Uyo, ktorý za túto „svätokrádež“ zaplatil životom.

Ďalší nigérijský mýtus rozpráva o tom, že bábkové umenie vynášli čarodejnice, ktoré ho potom odovzdali ľuďom.

Ľudia kmeňa Kuyu z Konžskej republiky tvrdia, že prvú bábkku k nim priniesla z buša záhadná krásavica a tá potom bábkku zverila ich náčelníkovi. Keď mu tento nezvyčajný dar odovzdávala, povedala mu, že jeho tajomstvo musí strážiť. Okrem toho si od náčelníka vyžiadala sľub, že bude pravidelne poriadať veľkolepé slávnosti – a tieto obrady sa v kmeni Kuyu skutočne konajú až podnes. Ich bábkky sú charakteristické prekrásne vyrezávanými hlavami a krkmi zakončenými krátkou palicou – rukoväťou; za ktorú sa bábkka drží.

Domorodí rybári z dediny Bozo v Mali sa domnievajú, že počiatky ich bábkového divadla sú kdesi v buši a že tento žáner u nich spopularizoval istý Toboji Centa, rybár, ktorého duchovia buša uniesli a naučili vyrezávať a animovať bábkky. Ľudia z dediny Bozo majú dodnes povest' majstrov tohto umenia. Podľa ľudí z kmeňa Makonde v Tanzánii sú však počiatky animovaných bábkok predsa len trochu iné. Ich rodičmi bol istý manželský pár, ktorého deti – boli to dvojčičky – zomreli jedno po druhom. Užialený otec sa rozhodol vyrezať dve drevené figúrky – chlapca a dievčatko. A stal sa zázrak – jednej noci obe figúrky ožili a do domu nešťastných rodičov opäť vniesli radosť. Z tohto domu teda pochádza bábkové divadlo ľudu kmeňa Makonde. Ďalšie mýty zasa hovoria o tom, že prvé „živé“ bábkky možno ktosi vyrobil z masla alebo hliny alebo – ako napríklad v Guinei – ich našla vo vode hrnčiarova žena. Niektorí bábkari sú toho názoru, že prvou matkou ich divadelného umenia bola "akua ba", bábkka plodnosti a symbol ženskej krásy kmeňa Aszanti. Lesk a nádhera mýtickej minulosti afrického bábkového divadla a jeho bábkok dáva týmto umeleckým dielam veľmi zvláštne postavenie, ktoré sa odráža aj v mnohých ich funkciách. Využívajú ich kňazi, šamani, duchovní kultu mŕtvych, kmeňoví náčelníci pri zasväcovaní mladých mužov, využívajú ich veštcí, liečitelia, šarlatáni, kúzelníci i potulní umelci. Nemožno ich považovať ani za úplne sakrálne, ale ani za celkom svetské predmety, zakaždým oscilujú niekde medzi týmito dvoma polohami a medzi svetom živých a mŕtvych. A majú veľa spoločného s maskami. Bábkka a maska sú takmer neoddeliteľnými typmi artefaktu, vytvára ich vždy ten istý sochár a v tradičných afrických iniciačných, „zasväcovacích školách“ sa používajú podobným spôsobom. Niekedy ostáva bábkka či maska v rodine a dedí sa z otca na syna, inokedy ju odovzdáva učiteľ svojmu žiakovi. Bábkka a maska môžu mať rovnaké mená, môžu „vystupovať“ v rámci toho istého repertoára, či toho istého predstavenia. Niekedy dokonca jeden divadelník v predstavení vystupuje v maske a zároveň animuje bábkku.

Miniatúrne masky, bábkky predstavujúce masky, bábkky v rukách alebo na chrbtoch masiek... celkom ako skutočné deti. Masky rodiace bábkky... Super-bábkky, nadbábkky! Animované „super-bábkkarom“, ukrytým vnútri masky. Gestikulujúce, víriace, dupajúce či „stepujúce“ na piesku, bez tieňa, bez stôp...

Divadelné bábkky a masky mávajú svoje vlastné, špecifické hlasy: vízgvavé, piskľavé či nosové, ktoré, ako mnohí veria, zodpovedajú hlasom bytostí z podsvetia. Aby zmenil svoj „pozemský“ hlas, používa bábkkar píšťalu alebo rúrku. Tie sa v Afrike vyrábajú zo škrupín pštrosích vajec alebo zo slimačích ulít, kostí, kovu alebo z rákosia a upchávajú sa buď pavučinami alebo blanami z netopierich krídel.

Hausanskí (Hausa – staré kráľovstvo v subsaharskej Afrike na území dnešnej Nigérie a Kamerunu – pozn. prekl.) bábkari deformujú svoje prirodzené hlasy až na toľko, že na predstaveniach musia bábkky spolupracovať s tlmočníkmi, ktorí po bábkkach opakujú. Bábkky hrajú za sprievodu bubnov, gongov, hrkálok a zvončekov.

Často sa stáva, že tie isté zvončeky či hrkálky sa používajú na vyvolávanie (alebo privolávanie) smrti... Mnohí africkí bábkari sú aj známymi kúzelníkmi a iluzionistami. Hausanský bábkarsky majster dokáže premeniť kúsok dreva na cigaretu, zopár mincí, vie premeniť piesok na proso, sám sa premení na diabla alebo hada, hltá rohy menších zvierat, hryzie sklo či prehltá žiletky, sadne si na zahrotený kolík a krúti sa na ňom, prepichne si jazyk a líca kovovým ražňom, do hrude alebo očí si nabodá všetky možné druhy nožov a dýk, žiletkou si odreže kus jazyka, hrá sa s ohňom...

Africké bábkárstvo je teda neuveriteľnou zmesou kúzel a bábok... je to však všetko? Bábka, fetiš, amulet, maska, oživená socha, divadelná bábka, všetky majú spoločné jedno – kúzlo, mágiu. Kúzlo a fascináciu pohybom.

Oleńka Darkowska-Nidzgorska , majiteľka zbierky